

JOSEP M. BERNAL*

Pompeu Fabra i l'estandardització del català: una perspectiva comparativa**

Introducció

Des de la publicació del volum de Xavier Lamuela i Josep Murgades *Teoria de la llengua literària segons Fabra* (Lamuela & Murgades 1984), un dels objectius de la recerca entorn de l'obra fabriana és posar de manifest els seus fonaments teòrics des de la perspectiva de la sociolingüística i la planificació lingüística.¹ Aquest objectiu és justificat pel fet que Fabra no va escriure massa teoria sobre la seva feina, com ja va assenyalar Lluís V. Aracil (1983, 75-76). És cert que la urgència de la codificació va fer que altres possibles ocupacions lingüístiques de Fabra esdevinguessin secundàries. Cal recordar, però, que la tasca del Mestre va comptar amb el suport explícit de la classe dirigent cata-

* jmbernal2003@yahoo.es

** Una versió més breu d'aquest treball fou presentada en el 50è Congrés de l'Anglo-Catalan Society i 11è de la North American Catalan Society, celebrats conjuntament a l'Eton College de Windsor (Regne Unit) els dies 17, 18 i 19 de desembre de 2004. Aquestes pàgines van ser redactades durant una estada postdoctoral al Departament de Lingüística de la Universitat d'Atenes finançada per la Fundació Estatal de Beques de Grècia (IKY).

1. El propòsit del *Simposi Pompeu Fabra* (1998) era «analitzar l'obra de codificació fabriana en el seu context històric –i, doncs, en relació amb uns objectius lingüístics i polítics determinats–, i també en el context més ampli de la teoria i la pràctica de la planificació lingüística» (Argenter 2000b, 7). D'altra banda, el col·loqui *La lingüística de Pompeu Fabra* (1998) es va plantejar com «una reflexió madura» que «superés els plantejaments hagiogràfics i que revisés des del punt de vista científic i acadèmic la feina de Fabra, les coordenades històriques que la van fer possible i la seva vigència en l'àmbit de la planificació lingüística actual». Alhora, «es pretenia situar la reflexió en el marc dels processos generals de política i planificació lingüística» (Ginebra et al. 2000b, 7).

lana i va gaudir d'una gran acceptació. En aquestes circumstàncies, les *Converses Filològiques* i el volum *El català literari* –juntament amb altres escrits, discursos i lliçons– cobrien prou bé les necessitats teòriques del gran públic.² Pel que fa als especialistes, l'escassa teoria de Fabra sembla reflectir la manca d'una tradició lingüística sòlida; la manca, en definitiva, d'uns interlocutors científicament vàlids. Els prohoms de la Renaixença no tenien «una idea exacta de la magnitud de la tasca a realitzar» (Fabra 1932 [1918], 69), i, a propòsit dels seus contemporanis –Par, Carreras, els companys de *L'Avenç*, etc.–, Joan Coromines va afirmar que, com a lingüistes, «tots aquests homes són zero o quantitats més o menys negligibles» (1963, 38).³ És possible, doncs, que Fabra no experimentés la necessitat d'«enunciar sistemàticament», com diu Aracil (1983, 76), aquella «orientació bàsica» que presideix el seu «*ouvrage de longue haleine*».

A Catalunya, Fabra va ser un lingüista *solitari* que subordinà alguns dels seus possibles interessos a la «descripció, purificació i codificació del català en tots els seus aspectes» (Solà 1982, 62-63).⁴ A Europa, però, molts altres lingüistes també es van implicar en «la dignificació científica i actualitzadora de llurs respectives llengües nacionals» (Lamuela & Murgades 1984, 77), i podem suposar que el Mestre va compartir amb ells l'«orientació bàsica» de

2. Pere Marcet i Joan Solà són autors d'una «Bibliografia de Pompeu Fabra» (Marcet & Solà 1998). Es tracta d'una versió millorada del treball d'aquests mateixos autors «Bibliografia de Pompeu Fabra», dins la seva *Història de la lingüística catalana 1780-1900* (Eumo, Vic, 1998, 1867-1932). Cal dir, però, que d'aquí a uns anys comptarem amb les *Obres Completes* de Fabra, el primer volum de les quals ja és a les llibreries (Fabra 2005).

3. És significatiu, en aquest sentit, el següent comentari de Joshua Fishman sobre Fabra i el congrés de 1906: «El fet que centenars de persones assistirien a una sessió de gramàtica constituïa una gran oportunitat educativa perquè tothom s'adonés que calia conèixer la gramàtica catalana. Fabra, en canvi, es mostrava inicialment incrèdul en relació amb el fet que gent no experta pogués arribar al nivell intel·lectual que es requeria. Per a ell, totes aquestes qüestions eren afers tècnics molt seriosos» (Fishman 2000, 48).

4. Sobre la *solitud* de Fabra com a lingüista, vegeu els comentaris de Lamuela & Murgades (1984, 106-107 [nota 59]). Cal tenir present, però, que el protagonisme del procés de reforma del català ha provocat que altres representants de la lingüística a Catalunya hagin quedat tradicionalment en segon terme. Joan Julià ha parlat de «la inexactitud d'una sèrie d'asseveracions expressades, per escrit o de viva veu, per lingüistes i biògrafs de lingüistes de casa nostra, a l'entorn de certs fets en el desenvolupament inicial de la nostra lingüística», com ara que «gairebé tota la història de la lingüística catalana de la primera meitat del segle l'ompliria l'obra de Fabra directament i encara molt més indirectament» (Julià 2000, 10-11). Sobre l'ambient lingüístic en què Fabra es va formar i va viure, vegeu Julià-Muné (2005).

què parla Aracil. Partint d'aquesta suposició, el propòsit de les pàgines que segueixen és analitzar certs aspectes de la feina de Fabra com a planificador lingüístic des de la perspectiva del que John Earl Joseph ha anomenat «comparative standardology» (1987, 13), és a dir l'estudi dels factors comuns que poden ser identificats en diferents processos d'estandardització.

El desenvolupament d'una varietat lingüística estàndard és un procés llarg i laboriós que no es limita a la codificació gramatical i ortogràfica. D'acord amb Paul L. Garvin, una llengua estàndard pot ser definida com «a codified variety of a language that serves the multiple and complex communicative needs of a speech community that has either achieved modernization or has the desire of achieving it» (Garvin 1993, 40-41), i en el model descriptiu d'Einar Haugen (segurament el més citat de tots) s'estableixen quatre activitats centrals en l'estandardització d'una llengua: la selecció de la norma, la codificació de la norma, la implementació de la funció i l'elaboració de la norma. D'altra banda, la selecció i la implementació són accions de caràcter social, mentre que la codificació i l'elaboració són «internal to the language» (Haugen 1983, 270).

En la seva definició Garvin destaca el fet que, més enllà de la codificació, allò que caracteritza un estàndard és la capacitat de funcionar adequadament com a estri de comunicació en una àmplia gamma d'àmbits i contextos. Al seu torn, Haugen indica que la selecció i la codificació «remain mere paper exercises unless they are followed by implementation and elaboration, the former involving social status and the latter the linguistic corpus» (Haugen 1983, 272). Aquesta darrera observació ens remet a la distinció establerta per Xavier Lamuela i Josep Murgades entre *llengua codificada* i *llengua estàndard*. La primera pot ser considerada «el simple resultat de l'establiment d'una ortografia i d'una gramàtica normativa acceptades explícitament però no introjectades pel conjunt de la població». En canvi, la segona és un «model lingüístic actiu» assumit pels parlants com a «norma implícita apropiada als usos que tenen valor referencial» (Lamuela & Murgades 1984, 42).⁵ Així

5. Xavier Lamuela (1994, III-119) ha descrit les formes estàndards d'una llengua com a «formes referencials que els parlants reconeixen i usen espontàniament de manera adequada». Les formes codificades, en canvi, són «formes referencials proposades com a tals però que són poc conegudes pels parlants i usades només amb un esforç conscient. Moltes llengües subordinades tenen formes codificades que, mancant un procés acomplert d'estandardització, no tenen una posició precisa i activa en el sistema socioestilístic implícit de la llengua».

doncs, una varietat que, després d'haver passat per un procés de codificació, no sigui inserida de manera efectiva en la societat i no amplii els seus àmbits d'ús no pot aspirar a funcionar com a «model lingüístic actiu». D'això, Fabra n'era ben conscient, i per aquest motiu s'ocupà extensament de qüestions referents a la implementació i elaboració de la varietat normativa: l'ensenyament del català a l'escola, la diversificació estilística i funcional de la llengua, etc.

Totes aquestes consideracions posen de manifest la complexitat de l'estandardització lingüística, la qual, especialment pel que fa a les activitats relacionades amb la implementació i l'elaboració, exigeix la participació d'un gran nombre d'agents. Malgrat això, una de les principals característiques de l'estandardització del català és el protagonisme indiscutible d'una persona (Pompeu Fabra) el nom de la qual, juntament amb el d'altres col·lectius i entitats públiques (*L'Avenç*, l'Institut d'Estudis Catalans), està indissolublement lligat a la història d'aquest procés. No es tracta, però, d'un cas únic. Anna Deumert i Wim Vandebussche han assenyalat que «the popular linguistic pantheon is filled with the names of the “standardizers” who set out to regulate and codify their native language», i per aquest motiu l'estandardització d'una llengua és considerada, almenys en part, com «the direct consequence and result of the rational, goal-oriented actions carried out by these individual and collective social actors» (Deumert & Vandebussche 2003, 455). Una anàlisi comparativa de l'activitat de Fabra en l'àmbit de l'estandardització del català hauria de centrar-se en les reflexions que el nostre lingüista va compartir amb altres personalitats de la seva època que també formen part d'un «popular linguistic pantheon» i que, com ell, intervingueren en la configuració de varietats literàries o, ara ja, estàndards. En aquest article em referiré en particular al procés d'estandardització del grec modern tal com es va desenvolupar a finals del segle XIX i durant la primera meitat del segle XX, i em centraré en tres aspectes: l'elaboració d'una proposta lingüística alternativa a la llengua escrita tradicional, l'adopció del que podem anomenar una concepció funcional de la llengua i, finalment, la caracterització i elaboració de la varietat estàndard. Abans, però, caldrà parlar breument de la qüestió de la llengua a Grècia.

La qüestió de la llengua a Grècia

L'estandardització de moltes llengües europees ha de ser emmarcada en el procés de modernització del vell continent. D'acord amb Gregory Jusdanis, la *modernització* consisteix en «those structural attributes of western European society that began taking shape around the sixteenth century and that distinguished it from previous periods and other contemporaneous societies» (1991, xii). Les llengües nacionals poden ser vistes com un més d'aquests «structural attributes».

Entre 1800 i 1918, «l'heure des langues nationales» (Baggioni 1997, 201), molts pobles europeus van haver d'adaptar les seves llengües «als requeriments propis de les societats modernitzades» (Lamuela 1995, 195). Tanmateix, la modernització lingüística va presentar sovint un «caràcter conflictual» (Lamuela 1994, 68). D'acord amb Peter Burke, a partir de 1789 «it becomes appropriate to speak of conscious 'language policies'» (2004, 160), i aquestes «policies» es van traduir no només en processos d'estandardització, sinó també, i de retruc, en la reducció de moltes llengües a un estatus de subordinació (Jernudd 1987, 497). La naturalesa conflictual de la modernització lingüística d'Europa també es va manifestar en l'aparició del que podem anomenar *qüestions de la llengua*. En són exemples Noruega (Haugen 1966), els pobles eslaus (Picchio & Goldblatt 1984) i Grècia, un cas prou conegut d'ençà que va ser descrit com a model de situació diglòssica en un article ja clàssic de la sociolingüística (Ferguson 1959).

De manera molt resumida es pot dir que l'any 1830, després d'una llarga guerra, es va crear un Estat hellènic en l'extrem més meridional dels Balcans. Aleshores, els grecs es van veure abocats a la urgència d'organitzar la seva societat d'acord amb els models occidentals. Tanmateix, hi havia un notable desajustament entre les noves formes d'ordenació política provinents d'Europa i la població que les havia de rebre, mancada, sobretot, d'una classe burgesa que actués com a dinamitzadora del procés (els seus centres principals, Esmirna i Constantinoble, van restar fora del nou regne).

La llengua nacional era una de les noves institucions que calia establir en un territori sense models literaris de prestigi sorgits de l'oralitat, amb una població geogràficament molt dispersa i ètnicament força heterogènia (Banfi 1978). En aquestes circumstàncies, l'arcaisme va proporcionar un model lin-

güístic acceptable que comptava, a més, amb l'admiració incondicional dels intel·lectuals europeus. La nova llengua nacional, coneguda tradicionalment amb el nom de *katharévussa* des de finals del segle XIX, va esdevenir símbol d'unió entre tots els grecs, en el temps (una mateixa llengua des de l'antiguitat fins al present) i en l'espai (entre parlants de diferents dialectes, entre els grecs súbdits de l'Estat hellènic i els d'altres territoris en mans estrangeres). En la pràctica, però, i en un país altament burocratitzat, en el qual les relacions clientelars pròpies de la societat preindustrial otomana es perpetuaven en les noves institucions de govern, aquesta llengua no actuava com a nexa d'unió i solidaritat entre els ciutadans, sinó més aviat com a filtre que, a través del sistema educatiu, establia una clara distinció entre els sectors de què es nodria l'administració per al seu funcionament i la resta de la població (Tsukalàs 1977, 544). D'aquesta manera es va sancionar una llengua que ha estat l'oficial de Grècia fins al 1976 i que, òbviament, distava moltíssim del grec demòtic. L'any 1929 Josep Pla va observar que el demòtic, «la llengua del poble, del carrer», era «per als hellenitzants del classicisme» un llenguatge «horripilant, sense elegància, vulgaríssim». A més del demòtic, però, els grecs parlaven i escrivien un altre idioma

(...) situat entre l'espontani parlar del poble i els dialectes clàssics. Com que no s'han pogut ressuscitar els grans idiomes antics, que són totalment morts fins a l'extrem que la seva fonètica és purament convencional, s'ha hagut d'inventar una altra forma d'expressió, més refilada i, diríem, correcta. L'alta església ortodoxa, les professions legals, la burocràcia, les universitats, les publicacions oficials, usen i escriuen el *katharévusa*. Ells amb ells s'entenen; el que ja seria més difícil és que s'entenguessin amb el poble si no s'hi dirigessin en *dimotikí*. És el llenguatge de la respectabilitat i de les posicions socials elevades. (Pla 1969b, 352-353)

Encara que les veus a favor del demòtic es van fer sentir al llarg del Vuitcents, només a finals d'aquell segle la qüestió de la llengua va prendre un nou rumb arran d'unes noves condicions polítiques, socials i culturals que possibilitaren l'aparició del moviment demotocista, afavorit, alhora, per la implantació de l'escola neogramatical a la Universitat d'Atenes de la mà del lingüista cretenc Geórgios Khatzidakis (1848-1941). La seva obra *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, publicada el 1892 en la famosa col·lecció

«Bibliothek indogermanischer Grammatiken», conté afirmacions tan significatives per a la rehabilitació cultural i nacional del grec demòtic com la que segueix:

Obgleich nun die späteren Griechen nicht mehr klassisch, wie die Alten, schreiben konnten, so haben sie doch ein reges Gefühl für die Schönheit der klassischen Sprache stets bewahrt. Weil jedoch diese Schönheit, diese Klassicität in den zeitgenössischen Werken nicht zu finden waren, so hat man den Irrtum begangen, die Schuld davon in der Sprache selbst zu sehen. Sie war natürlich ebenso wenig schuld daran, wie der Marmor von Pentelikon schuld sein konnte, dass man in jenen Zeiten keine Venus von Melos oder keinen Hermes von Praxiteles aus ihm bildete.⁶ (Khatzidakis 1892, 4)

Malgrat això, el patriarca del demoticisme no va ser Khatzidakis (partidari decidit de la *katharévussa* per bé que es dedicà a estudiar la llengua moderna), sinó Iannis Psikharis (1854-1929), un altre lingüista format en l'escola dels *Junggrammatiker* i professor de grec modern a París. A partir de la seva obra i de la dels seus seguidors, el demoticisme va bastir un discurs reivindicatiu que obtingué un ampli ressò entre els membres de la diàspora hellènica i, més endavant, en l'Estat grec.⁷ Tot seguit, aquest moviment va organitzar-se entorn d'un ideal modernitzador del sistema escolar amb la

6. [Els grecs posteriors, tot i que ja no podien escriure més a la manera clàssica, com els antics, sempre han conservat un sentiment pur per la bellesa de la llengua clàssica. I com que aquesta bellesa i aquest classicisme ja no es podien trobar en les obres contemporànies, s'ha comès l'error de veure la culpa d'això en la llengua. Naturalment, aquesta era molt poc culpable d'això, tan poc com ho podia ser el marbre del Pentèlic del fet que en aquells temps no s'esculpís amb ell cap Venus de Milos o cap Hermes de Praxíteles.] Si no s'indica el contrari, les traduccions incloses en aquest article són meves.

7. L'any 1885 Psikharis va ser nomenat *maître de conférences* de l'École des Hautes Études de París, i el 1902 va prendre possessió de la primera càtedra europea dedicada al grec modern, la de l'École des Langues Orientales Vivantes de París, que abans havia estat ocupada per Emile Légrand. Psikharis va esdevenir el patriarca del demoticisme amb la publicació del llibre *El meu viatge* (Atenes, 1888), en el qual es descriuen diversos aspectes de l'estada que el seu autor va realitzar a Grècia l'any 1886. Quant als continguts, l'obra reflecteix uns ideals progressistes netament burgesos: la necessitat d'enfortir l'Estat grec, d'ampliar les seves fronteres i de situar la seva cultura a l'alçada de qualsevol altra cultura nacional de l'Europa occidental. Quant a la llengua, el *Viatge* volia ser una demostració pràctica del fet que el demòtic era apte per a la prosa. En conseqüència, aquesta era l'única llengua vàlida com a mitjà d'expressió de la cultura i la nació neogregues.

fundació, a Atenes, de l'Associació Educativa (1910). En aquest context cal situar la figura de Manolis Triandafillidis (1883-1959), format com a lingüista i filòleg a Grècia i Alemanya.

La feina de Triandafillidis com a planificador lingüístic es va desenvolupar en uns anys especialment significatius. El cop d'estat de 1909 va tenir com a conseqüència més immediata l'arribada al poder de l'estadista cretenc Elethérios Venizelos (1864-1936), impulsor d'un programa reformista basat en la resolució de les qüestions territorials pendents (sobretot Macedònia i Creta) i en la modernització de l'economia. En efecte, un cop superades les greus tensions que generà la Primera Guerra Mundial entre la Corona i el govern liberal, i quan Macedònia i Creta ja formaven part de l'Estat hellènic, Venizelos va posar en marxa un ambiciós projecte de reformes socials que també afectaven el sistema educatiu. Una de les mesures principals del seu govern va ser la introducció del demòtic en l'escola primària sota la responsabilitat directa de Triandafillidis (1917). Aquesta reforma, però, fou interrompuda pel nou govern de 1920, i la inestabilitat política de les dècades posteriors va impossibilitar l'èxit del projecte liberal.

Triandafillidis va assumir el discurs reivindicatiu del demoticisme i va desenvolupar, alhora, un programa d'elaboració d'una varietat demòtica estàndard amb l'escola com a principal camp d'actuació, sense oblidar, és clar, la contribució de la literatura, que ja havia abandonat definitivament la *katharévousa*. De fet, Triandafillidis no va ser un lingüista d'escassa teoria: les seves obres completes formen vuit densos volums als quals cal afegir dues gramàtiques i altres treballs que semblen definitivament perduts. D'altra banda, i a diferència de Fabra, Triandafillidis va treballar durant molt de temps al marge de les institucions oficials, aferrades al règim lingüístic de la *katharévousa*. La seva tasca va ser emparada per l'Estat grec només ocasionalment, en períodes brevíssims interromputs per eleccions, cops d'estat, dictadures i ocupacions estrangeres. Molt sovint, doncs, Triandafillidis va haver de fer front a una «mitologia lingüística» que ell mateix va descriure com «el paràsit que acompanya (...) el combat pel conreu i el reconeixement oficial de la llengua materna a cada pas i a cada victòria» (1963 [1926], 174).⁸

8. En aquest sentit, és significatiu el fet que Triandafillidis i els seus col·laboradors haguessin de dedicar molt de temps a escriure articles «arguing that there was no connection between demoticism and Communism» (Mackridge 1990, 34).

El qüestionament de la llengua acadèmica

Les reformes del català i del neogrec presenten característiques comunes a partir de les quals es pot plantejar la recerca de paral·lelismes. La primera d'aquestes característiques és el qüestionament, a finals del segle XIX, dels models lingüístics arcaïtzants fornits per la tradició escrita; uns models que, en el cas grec, comptaven amb la protecció dels estaments no només culturals, sinó també oficials. En els programes d'estudi de les escoles hellèniques del Vuitcents la classe de *llengua grega* era sempre de grec clàssic, i les gramàtiques titulades «de la nostra llengua», «de la llengua moderna» o «de la llengua parlada» no eren sinó manuals de grec antic amb algunes simplificacions (Triandafillidis 1988, 295). Una situació semblant també és identificable a la Catalunya de finals del XIX, on, tal com ha assenyalat Sebastià Bonet, «la gramàtica que calia ensenyar era essencialment el resultat d'un procés d'intervenció cultural conscient, en últim terme arbitrari i repressiu» (1993, [8]). Però el diàleg entre un mestre i un alumne que Fabra va imaginar a una escola catalana era una realitat a les escoles gregues:

I, en aquesta "llengua catalana", que ja sabem que és tota altra que "l'orríble català" que tu i jo parlem, en quins casos el participi passat concorda amb el complement passiu? –Sempre! –Sempre? –Menys quan al proferir el participi, no pensem "ab" el complement. Ja es distracció! Pero-l més estrany es que en una llengua que ningú parla –la llengua catalana que no cal confondre, etc.– un om pugui tenir AYTALS distraccions! (Fabra 1911a [1908], 115-116))⁹

El qüestionament a què hem fet referència s'inscriu en una primera fase del procés d'estandardització que Josep Murgades ha associat al concepte de *contestació* i que correspon a «la proposta codificadora elaborada per Fabra, especialment durant l'època de *L'Avenç*, enfront dels usos acadèmics cultes i dels usos col·loquials vius de la llengua de finals del segle XIX» (Murgades 2000, 31). En el cas grec també es pot parlar, amb l'aparició del moviment demotocista, d'una fase de *contestació* que es va basar en els resultats de la recerca neogramatical i que plantejà, com a casa nostra, objectius més enllà

9. Triandafillidis va documentar extensament la situació lingüística de les escoles gregues en el treball «La nostra educació i la seva llengua» (Triandafillidis 1963 [1912]).

de la llengua. Joaquim Casas Carbó va afirmar que el català havia de ser «un bon instrument per fer literatura i per fer pàtria», i «un dels senyals més eloqüents del renaixement d'una nacionalitat amb llengua pròpia és la producció d'una literatura servint-se de la llengua nacional», per la qual cosa el problema lingüístic era d'una importància cabdal «tant per la producció literària, com per la regeneració política d'un poble» (Casas Carbó 1891, 378-380). Al seu torn, Psikharis declarà que lluitar per la llengua era lluitar per la pàtria, i «una nació, per esdevenir nació, necessita dues coses: eixamplar les seves fronteres i fer literatura pròpia» (Psikharis 1971 [1888], 7). Pàtria, llengua i literatura eren conceptes inseparables en el pensament dels demotocicistes i en el del grup de *L'Avenç*.

Fabra va voler demostrar la viabilitat de les propostes lingüístiques de *L'Avenç* en traduccions, articles i altres textos el català dels quals era contrastat, per la seva regularitat, amb la inconsistència gramatical i ortogràfica d'escrits com ara els de *La Renaixensa* (Murgades 2000, 34-35). A Grècia, Psikharis va aplicar les seves idees en textos literaris, lingüístics i filològics, i, com en el cas de *L'Avenç*, les innovacions ortogràfiques i morfològiques d'aquests escrits eren justificades amb arguments que apellaven a la doctrina neogramatical (Mirambel 1952). Amb aquestes innovacions el jove Fabra i el no tan jove Psikharis subratllaven, d'una banda, el caràcter modern de la futura varietat literària i, d'una altra, la seva dimensió històrica, ja que les lleis lingüístiques demostraven la connexió directa i lògica de la llengua oral amb les fases anteriors i més prestigioses de l'idioma. «Que le grec vulgaire soit le développement régulier, normal, historique du grec ancien», declarà Psikharis, «c'est là un point que la science aujourd'hui a mis hors de doute» (1930 [1902], 553), i aquestes eren les paraules de Fabra en una rèplica a Ignasi Ferrer i Carrió l'any 1892:

Nosaltros, amb aquest nom [modern] vollem significar *modern* català literari, *nou* català literari, com ho serà, efectivament, nou i modern, si logra imposar-se, aquest *vell* català oriental, que precisament nosaltros hem sigut els primers en no considerar com fill de causes de corrupció *recents*. La fins ara llengua literària, ¿no rebutja els articles *el, els*, els pronoms *em, es, ens*, els subjuntius amb *i (parli)*? Doncs és *nou*, és *modern* català literari el català de «L'Avenç», tot i sent parlat de molt antic, tot lo antic que el senyor Ferrer i Carrió vulgui. (citat per Miracle 1968, 277)

El fet que en aquesta fase de contestació es plantegessin en ambdós països unes reivindicacions comunes pot ser explicat, crec, a partir de l'impacte general de l'escola neogramatical en la legitimació de molts idiomes moderns enfront de les grans llengües de cultura i enfront d'allò que Charles Bally va anomenar «le feticisme de la langue écrite» (1926, 16). Pel que fa al primer tipus de legitimació,¹⁰ i sense oblidar les contribucions d'Antoni M. Alcover (1903) i del propi Fabra (per exemple la conferència de 1897 *La definició de la llengua catalana*, vid. Marcet & Solà 1998, 141 [015]), Manuel de Montoliu va afirmar que gràcies a l'obra de Friedrich Diez el català «surt de l'obscurantisme en què havia viscut durant tres segles» i «adquireix un sòlid fonament per a la seva renaixença literària» (Montoliu 1917, 2). Pel que fa al segon, convé recordar que a principis del segle XIX molts països europeus usaven una llengua escrita estrangera, i la gran distància que separava la llengua parlada de l'escrita era vista sovint com un fenomen natural.¹¹ A Grècia, les reaccions contràries a l'arcaisme van ser més aviat poques fins a finals del Vuitcents, i això demostra que la *katharévussa* funcionava prou bé com a llengua nacional, en el context d'un procés de *nation-building* especialment historicista amb el qual es contrarestavava una realitat insatisfactòria des del punt de vista social i polític (Beaton 1988; Politis 1993).

A Catalunya s'ha parlat de la Renaixença com d'un període de «contraprestació simbòlica per la pèrdua de valor real de l'idioma», és a dir «una mena de sublimació gratificant, a través de la literatura, de la incapacitat històrica de continuar servint-se de la pròpia llengua com a instrument de

10. D'aquesta legitimació, el cas alemany n'és molt representatiu. A principis del segle XIX l'alemany ja disposava d'una literatura de prestigi i de mecanismes suficients per a la difusió d'una varietat estàndard. Tanmateix, «ce qui manque surtout à la langue allemande pour devenir une "grande langue de civilisation" aux côtés du français (et même de l'italien), c'est une légitimation symbolique que la grammaire et la philologie "indogermanique" vont lui apporter» (Baggioni 1997, 225).

11. A propòsit de la Noruega de principis del XIX, Helge Sandøy recorda que «sprachlich gesehen lag nichts Ungewöhnliches darin, in Norwegen Dänisch zu schreiben. Der Gedanke, dass ein unabhängiges Land seine eigene Sprache haben sollte, war zu dieser Zeit noch nicht allgemein verbreitet. Es gab viele Länder, die eine „ausländische“ Schriftsprache besaßen. Dass es Unterschiede zwischen der geschriebenen und gesprochenen Sprache gab, war eine „natürliche Sache“ [des d'un punt de vista lingüístic, no hi havia res d'extraordinari en el fet d'escriure danès a Noruega. La idea que un país independent havia de tenir la seva pròpia llengua no estava molt estesa en aquell temps. Hi havia molts països que posseïen una llengua escrita «estrangera». Que hi hagués diferències entre la llengua escrita i parlada era un «fet natural»] (Sandøy 2000, 889).

poder social» (Murgades 1996, 137). Sembla que aquesta contraprestació es manifestà en l'aparició d'unes tendències centrípetes en la llengua escrita que miraven de contrarestar la dispersió dialectal. August Rafanell ha assenyalat que el català dels llibres, el català imprès, es va mantenir pràcticament inalterat en les seves formes des del Cinccents fins a la segona meitat del Setcents. Aleshores, però, començà a perdre la seva unitat, i «l'oralitat» va esdevenir «l'objectiu prioritari» d'una nova escriptura consistent en «la transcripció més o menys estenogràfica de les vivències mundanes de l'època» (Rafanell 2000, 170). La gramàtica de Josep Pau Ballot, publicada el 1815, va representar el primer «crit d'alarma» (Rafanell 2000, 180). «La intenció de Ballot», escriu Mila Segarra, era «assegurar l'existència de la llengua, i va preferir la "llengua curialesca" dels segles XVI i XVII, que la veia "estable"» (1987, 26). Aquesta intenció va ser compartida, entre d'altres, per Milà i Fontanals, partidari de restablir el català que «ab poques diversitats, s'escrivia encara per tot arreu cap á la fi del segle XV i comens del XVI» enfront de «molts dialectes diferents» que representessin «lo modo de parlar de cada encontrada». D'altra banda, i inspirant-se en el model grec (Solà 1988, 67-72; Bernal 2002, 56-62), Rubió i Lluch va defensar una llengua literària que fos «com una especie de depuració del català clàssich, reforçada pels elements veritablement progressius del català modern». ¹² La *Gramàtica de la llengua catalana* d'Antoni de Bofarull i Adolf Blanch (1867), amb la qual es recuperaven les propostes normatives de Ballot, representava la llengua acadèmica que Fabra considerava inviable. ¹³

En definitiva, el neogrec dels primers demoticistes i el català de *L'Avenç* desafiaven la naturalitat amb què es plantejava en tots dos països la distància entre llengua oral i llengua escrita; més ben dit, entre les varietats orals i una llengua literària que, per a molts, només podia basar-se en les fases més prestigioses de l'idioma. D'acord amb Khatzidakis, «c'est notre long et brillant passé qui nous a réveillés du sommeil de l'esclavage», i tot seguit es demanava: «Pourquoi donc donner aujourd'hui à notre langue écrite une direction

12. Els testimonis de Milà i Fontanals i Rubió i Lluch, juntament amb d'altres referents a la polèmica entre el català *acadèmic* i el català *que ara es parla*, són citats per Solà (1980).

13. «Y en la conjugación, casi sin darme cuenta de ello, naturalmente, viendo empleadas por muchos escritores formas del lenguaje hablado, las formas vivas que yo había usado antes de estudiar la gramática de Bofarull y Blanch, dejé de seguir á estos gramáticos, y volví [a] escribir aquellas formas, que sólo había dejado de emplear por creerlas excluidas del lenguaje literario» (Fabra 1984 [1892], 165-166).

et une forme qui nous éloigneraient plus qu'il n'est strictement nécessaire de la littérature ancienne, source de tant d'instruction pour nous?» (Khatzidakis 1903, 236). A casa nostra, Antoni M. Alcover va ser més categòric que l'illustre lingüista grec:

¿Volem tenir una *llengua literaria*? Doncs ha d'esser aqueixa que'ns deixà l'edat d'or de les nostres Lletres; ha d'esser aquesta mateixa, salves lleugeríssimes tramudances que tres sigles d'incultura literaria hi ha determinades i que no afecten tampoc a la sustancia, an el bessó, an el demble, a l'encarnadura, a la fesomia de la llengua. Consider illusori tot altre camí per arribar, per assolir l'ideal de la nostra *Llengua literaria*, única dins el nostre domini lingüístic (Catalunya, Balears, València). (Alcover 1915, LXXXV)

Es podria dir que amb formes com ara *nosaltros*, *dugas*, *aquestos*, i amb innovacions ortogràfiques com ara la supressió de la lletra *h*, el «jovent catalanista» (Alcover 1915, LXXXII) va proporcionar a la llengua escrita un caràcter eminentment oral, de la mateixa manera que en les obres dels demotocistes, i de Psicharis en particular, «some daring innovations, as regards spelling, were introduced, although strictly in accordance with the rules, which Psichari had already laid down in his scientific books, the result of many years' study and profound linguistic researches» (Pallis 1986 [1902], XIXXX). Les «daring innovations», però, només podien ser útils com a expressió d'una provocació. Molt aviat van haver de deixar pas a l'anàlisi de la relació que «ha de guardar la futura llengua literària amb la llengua parlada» (Fabra 1907, 368).

La concepció funcional de la llengua

Una altra de les reflexions que Fabra va compartir amb alguns lingüistes de la seva època és la naturalesa funcional de la llengua. El fet que per a Fabra la llengua era, per damunt de tot, un estri de comunicació ha estat exposat no només per alguns estudiosos i comentaristes com ara Gabriel Ferrater o Josep Pla.¹⁴ Un dels crítics més contundents de la reforma lingüística ja en va parlar:

14. «Fabra, l'enginyer (si bé no va arribar a conèixer la cibernetica), no va perdre mai de vista que, en contra d'allò que es pensen els estetes i els sentimentals (i d'allò que propagava la filloxera "idealista" que, fa quaranta anys, va devastar la lingüística romànica), una llengua és un objecte funcional, una eina de comunicació» (Ferrater 1981, 3); «(...) no ens trobem, doncs, davant de l'erudit

Si considerem ara un aplech d'intel·ligències organitzades com la d'En Fabra per al estudi de les ciències naturals y de les matemàtiques, y no tenint dels idiomes altre concepte que'l d'un procediment per a ferse entendre els homes entre ells, tots se prestaràn a veure perfeccionar aquest procediment com si's tractés d'un nou mètode operatori quirúrgich ò d'un sistema logarítmich més perfeccionat. (Miquel i Planas 1918, 317)

Més recentment, Joan Solà ha posat en relleu el funcionalisme que presideix les gramàtiques de Fabra,¹⁵ i Xavier Lamuela i Josep Murgades han fet referència als paral·lismes entre l'activitat planificadora del lingüista català i els postulats del Cercle Lingüístic de Praga, basats en una concepció teleològica de les llengües (Lamuela & Murgades 1984, 35-37). En paraules de Vilém Mathesius, «toute langue est un système, un ensemble de moyens d'expression. C'est un instrument dont la valeur se mesure à la façon plus ou moins satisfaisante qu'il a d'atteindre ses objectifs» (1983 [1932], 809), i si una llengua no pot desenvolupar convenientment les funcions que li són assignades, aleshores es fa necessària una intervenció programàtica per tal de proporcionar-li els mitjans adequats. Per a Mathesius la llengua era, sobretot, un sistema «serving to satisfy the communicative and expressive needs of the community» i, en conseqüència, «liable to changes in order to meet new needs» (Vachek 2003, 98). Aquest era també el pensament de Fabra: el català no podia ser patrimoni exclusiu «d'un grup d'homes de lletres», sinó «la llengua de què s'han de servir tots els catalans», i per això «s'ha d'oferir a la gent una llengua assequible i uniforme» (1932 [1927], 118-119).

Els lingüistes de Praga van articular les seves idees en unes famoses *Tesis* que van assolir difusió internacional després de la Segona Guerra Mundial

---

que aspira a trobar una forma o altra de felicitat obrint camí en la selva verge, en les delícies inextricables del magma expressiu romànic. Fabra es troba amb una llengua inservible –inservible per a l'escola, per a la comunicació normal, per a l'administració, per a la vida moderna– i la vol acordar a la societat del seu temps, a les seves necessitats reals. Creu que la llengua no és més que un instrument de la societat. Aspira, basant-se en la Filologia científica, a fixar-la gramaticalment, a desprendre'n els enquistaments corromputs i residuals, a tornar-li les formes del seu esperit natural. Aspira, en fi, a donar facilitats. El seu principi és que sempre és més confortable un ordre fonamental i positiu que l'anarquia desfermada i confusional, arrelada en els estirabots personals» (Pla 1969a, 76).

15. «Una de les característiques de les gramàtiques de Fabra és que contenen poquíssima teoria, la mínima indispensable per descriure els fenòmens, però contenen una excepcionalment generosa il·lustració del *funcionament* de la llengua en cada cas concret» (Solà 1987, 63).

(Trost 1968, 212). Amb les *Tesis* i, en general, amb tota la seva obra, el Cercle Lingüístic de Praga va reaccionar contra l'historicisme que predominava en els estudis lingüístics txecs (Toman 1995, 165-168). Aquest fet ens permet de plantejar alguns paral·lelismes entre les històries sociolingüístiques de grecs i txecs: un període de renaixement nacional seguit d'una fase d'intens purisme, sense oblidar que ambdós pobles disposaven d'una gran tradició lingüística desenvolupada al llarg del segle XIX.¹⁶ Triandafillidis, com el Cercle Lingüístic de Praga, també va contrastar la seva concepció teleològica de la llengua amb l'acció del purisme, fruit d'un «formalisme neogrec» preocupat només per dotar la llengua escrita d'una aparença d'antiguitat sense tenir present la seva autèntica missió (Triandafillidis 1963 [1905], 294).¹⁷ «La societat s'ha cansat de la qüestió de la llengua i de la forma com és presentada», va escriure l'any 1909. «La llengua és un mitjà i com a tal l'hem de prendre» (Triandafillidis 1979, 59).

Com ja s'ha dit, les idees del Cercle de Praga i Triandafillidis entorn d'una concepció teleològica de la llengua s'inscriuen en una activitat planificadora plantejada en oposició al purisme. Aquesta concepció també pot ser emmarcada en les noves orientacions de la lingüística del segle XX. Diu Giulio

16. Com en el cas grec, la renaixença nacional txeca de finals del segle XVIII i principis del XIX es va caracteritzar per una intensa activitat lingüística. Començava així una evolució positiva per a la llengua txeca que va ser confirmada l'any 1897, quan el txec, juntament amb l'alemany, fou declarat de coneixement obligatori per als candidats a l'administració pública de Bohèmia (Millet 1983). Aleshores es generalitzà una actitud purista –dirigida contra l'alemany– que va tenir en els professors de txec de l'escola secundària els seus millors portaveus i que, com a Grècia, va passar a dominar el pensament lingüístic oficial. Pel que fa a les semblances entre les situacions sociolingüístiques de txecs i catalans, vegeu les observacions de Lamuela & Murgades (1984, 106-107 [nota 59]).

17. Recordem la polèmica que va sostenir el Cercle Lingüístic de Praga els anys 1931 i 1932 amb la revista *Naše řeč* (*La nostra llengua*) i, en particular, amb el seu editor, Jiří Haller, que va descriure les idees dels seus rivals amb unes paraules que, certament, no s'allunyen massa de les crítiques de Miquel i Planas a Fabra: «There are people who onesidedly regard language as a mere tool of communication. They are fully satisfied if language fulfills its communicative function, but they are not worried about what language is like. To them, correctness of language is reduced to mere comprehensibility. They are materialists whose approach is a direct consequence of their attitude toward spiritual values in human life in general. But he who understands that language is more than a tool of communication, that it is the most characteristic means by which we express our national, artistic and personal culture, recognizes that one cannot only avail oneself of language, one has to serve it» (citat i traduït per Toman 1992, 367).

Lepschy que «all'inizio del Novecento il grande edificio della grammatica comparativa pareva compiuto», i un dels seus representants, Antoine Meillet, «esprimeva questo senso di disagio» assenyalant que «l'indagine sembrava arrivata a una situazione di stasi» (Lepschy 1994, 403). Aquest «senso di disagio» va obrir el camí a nous interessos, entre ells l'anàlisi dels fenòmens lingüístics des d'un punt de vista sincrònic; en altres paraules, l'atenció pel funcionament de les llengües més que no pas per les seves connexions històriques (Lepschy 1994, 424-425). Una reacció semblant prenia cos a la Praga d'inicis del Noucents, on, ja des d'abans de la Primera Guerra Mundial, «German scholarship was ceasing to be the primary point of orientation for Czech scholars» (Toman 1995, 2), i també a Grècia, on, segons Triandafillidis, l'estudi del neogrec d'acord amb els principis dels *Junggrammatiker* havia situat en un segon terme altres possibles interessos:

Si fins ara ens hem fixat més en la forma externa de la llengua, el motiu és també que a partir de 1870 hi ha hagut a Europa una recerca anàloga molt productiva, i aquesta escola, per dir-ho així la més moderna d'aleshores i l'única contemporània científica, va ser implantada a Grècia per Khatzidakis. (Triandafillidis 1963 [1920], 357)

Es poden establir paral·lelismes entre les actituds de Triandafillidis i el Cercle Lingüístic de Praga. Jindřich Toman afirma que a principis del segle XIX «a different variant of the study of the 'living word' was emerging, one in which diachronic motivation was no longer respected» (1995, 77-78), i aquesta «variant» es desenvolupà paral·lelament a Grècia, a Txecoslovàquia i a Catalunya. S'entén, doncs, que Triandafillidis no passés per alt l'oportunitat d'assenyalar, a l'inici de la seva trajectòria, les principals mancances de la tradició lingüística grega: la sintaxi, la fonètica, la dialectologia i els atles lingüístics. A propòsit de la primera, per exemple, el lingüista grec va comentar l'escassetat de treballs dedicats a aquest camp d'estudi, i això s'explicava perquè la *katharévussa* havia volgut ressuscitar elements fonètics, morfològics i lèxics del grec antic. En conseqüència, els demoticistes van adreçar la seva atenció preferentment a aquests aspectes, negligint la sintaxi (Triandafillidis 1963 [1920], 337-338).

En un context com el català, la crítica de Fabra es va adreçar necessàriament al prescriptivisme de la tradició gramatical pròpia,¹⁸ a «l'incultura filològica i gramatical» d'una gran part dels qui escrivien en català (Fabra 1911a [1907], 7), a l'atenció exclusiva pel lèxic en la descastellanització de la llengua (Fabra 1932 [1918], 71), i al purisme que protagonitzava els intents per establir un model referencial de llengua escrita. Fabra, doncs, va atacar els «descastellanitzants» que alteraven arbitràriament els mots amb l'objectiu de dotar-los d'una aparença catalana (Fabra 1911a [1907]), però també els qui es remetien exclusivament als parlars rurals en la recerca d'una suposada puresa que ja s'havia esvaït de la llengua de Barcelona (Fabra 1911b [1908]), i aquells que, tot defensant la prioritat dels estudis de caràcter històric, pretenien basar en aquests el modern català literari:

Nosaltros estudiem preferentment la llengua parlada: a formular-ne la gramàtica és ahont van encaminadas las nostras investigacions. Altros creuen més convenient fer la gramàtica històrica. Més convenient no ho és: és sí útil, perquè, si es fa be, trobarem en ella l'explicació de l'estat actual de la nostra llengua, tot aprenent-la en els seus estats anteriors. Però els estudis històrics no deuen fer-se am la pretensió de què la gramàtica d'un català antich determinat hagi de ser la *gramàtica* del modern català literari. Abandonar formas vivas per altras d'arcaicas, y més quand aqueixas no són pas millors, sense fer més perfet el nostro idioma, dificultaria extraordinariament la popularisació de la llengua escrita. (Fabra 1891, 388)

En situacions com les dels tres països de què hem parlat, amb qüestions de la llengua pendents i en moments de canvi polític i social, la crítica dels nostres lingüistes es va dirigir contra el purisme i el dèficit que s'observava en determinades àrees d'estudi de la lingüística. D'altra banda, la llengua passava a ser vista no com un objecte-fetixxe, el valor del qual residia només en la seva dimensió històrica, sinó com una eina de comunicació. Aquest era el pensament de Cercle Lingüístic de Praga («as a means to an

18. La reacció contra el prescriptivisme ja és perceptible en la primera gramàtica de Fabra, l'*Ensayo de gramàtica de catalán moderno*, amb la qual, afirma Sebastià Bonet, el nostre lingüista «va saber trencar amb la precària tradició gramatical del segle XIX fent seva la idea que l'objectiu d'un bon manual gramatical no era de prescriure com havia de ser la llengua escrita convencional sinó de descriure com realment era la llengua parlada» (Bonet 2005, 159).

end»),¹⁹ però també el de Fabra, Triandafillidis i altres lingüistes que participaren en processos d'estandardització.²⁰

La varietat estàndard

Qualsevol activitat de planificació lingüística implica, en primer lloc, la formulació de l'objectiu a atènyer. El de Triandafillidis no era sinó «establir una forma de llengua comuna i ennoblida» en la qual es reduiria al mínim «la influència de la *katharévussa*» (Triandafillidis 1965 [1915], 7). La futura llengua escrita hauria de «reflectir en el paper la parla viva, sorgir de la vida i conduir també a la vida» (Triandafillidis 1981 [1938], 77), mantenint, però, la seva naturalesa «tècnica», no «artificial» (Triandafillidis 1963 [1920], 320). Amb el primer adjectiu s'indicava que la llengua escrita no reflectiria fidelment l'oralitat, sinó que seria «més conservadora» (Triandafillidis 1981 [1938], 78), i els escriptors haurien de fer perceptible aquesta característica mitjançant una certa coherència i sistematització en el seu ús, defugint, però, els arcaïsmes innecessaris (Triandafillidis 1963 [1920], 320). Fabra també va descriure la varietat literària com «quelcom artificial fill d'un treball de selecció» (Fabra 1984 [1929], 193), una «cosa artificial i selecta» i no «un mer reflex de la llengua parlada» (Fabra 1984 [1919], 184). Per aquest motiu calia fer «un triatge acurat de formes, de mots i de construccions, i intensificar la depuració del lèxic i de la sintaxi, procurant, però, de no caure en una llengua literària massa allunyada del llenguatge parlat i, per tant, encarcarada i inintelligible» (Fabra 1984 [1929], 193). Així doncs, tots dos lingüistes van insistir en la necessitat que el desenvolupament de la varietat estàndard no es veiés pertorbat per «forced artificial purposeless preservation or even introduction of archaisms» (Vachek 2003, 58), els quals augmentarien innecessàriament les diferències entre la llengua literària i la parlada (Lamuela & Murgades 1984, 103-104 [nota 56]).

El Cercle Lingüístic de Praga va subratllar el caràcter referencial de la varietat estàndard a partir de la diversitat de les seves funcions i l'estabilitat de les seves

19. Són paraules de Mathesius en una ressenya del *Growth and Structure of the English Language* d'Otto Jespersen apareguda l'any 1906 (citada per Toman 1995, 78).

20. Per exemple Alibèrt, per bé que, segons Xavier Lamuela, «Fabra adoptava un punt de vista molt més funcional» que el del lingüista occità (1994, 81).

estructures. La llengua literària ha de poder expressar «facts of cultural and civilizational life» (Vachek 2003, 107), i això fa necessaris uns recursos, sobretot sintàctics i lèxics, adequats als objectius dels enunciats (Lamuela & Murgades 1984, 110-114 [nota 62]). A propòsit d'aquesta qüestió, Mathesius va descriure les característiques funcionals de la varietat estàndard amb aquestes paraules:

La langue standard cultivée est un instrument très précis qui accomplit fort bien chacune de ses multiples fonctions. Elle exprime avec précision, complètement et clairement, les observations et les pensées les plus subtiles et se fait l'interprète fidèle des sentiments et de toute mélodie que le locuteur ou l'écrivain veut rendre. La langue standard est en accord avec les intentions de qui sait s'en servir; elle ne s'y oppose pas par des fausses associations ou des nuances plus ou moins stridentes. (Mathesius 1983 [1932], 809)

Per tal d'acomplir les seves funcions, l'estàndard també ha de posseir uns trets formals. N'és el principal l'estabilitat, derivada d'una norma codificada que elimini les fluctuacions innecessàries i, alhora, inspire un ideal de correcció lingüística.²¹ L'estabilitat, però, ha de ser flexible; és a dir, ha de permetre la introducció de millores i nous recursos expressius i estilístics, imprescindibles perquè l'estàndard s'adapti a l'evolució de les diverses manifestacions de la cultura moderna, nacional i internacional (Mathesius 1983 [1932], 809; Garvin 1983, 147). Estabilitat, segons Mathesius, «does not mean immobility (...) even when it attains the highest stability, it is "elastic stability"» (Vachek 2003, 70-71).

En l'obra de Triandafilidis també trobem formulats els principis que conformen aquesta caracterització de la varietat estàndard. El lingüista grec va parlar de la necessitat d'establir un model uniforme de llengua escrita amb prestigi social i referencialitat per a qui «aprenqui lletres»; un model emprat per tothom «arreu i sempre», com a «norma» i «ideal» especialment per a la gent culta. Aquesta *koiné*, en la qual s'aprofitarien els elements necessaris de la *katharévussa* i dels diferents dialectes, serviria per a l'expressió de la «vida

21. L'ideal de correcció lingüística remet a la funció de marc de referència de l'estàndard. Les varietats estàndards actuen com a última instància de correcció lingüística enfront de les possibles formes alternatives a què els parlants es veuen exposats, i dirigeixen l'evolució de les llengües en resoldre al seu favor les vacil·lacions que puguin sorgir en l'ús (Garvin 1993, 43; Lamuela 1994, 115-117).

intellectual moderna», i tindria com a principals característiques la «suficiència per a tot tipus de gèneres» i la capacitat d'avançar «amb el pensament europeu» (Triandafillidis 1963 [1920], 328-329). Hauria de ser usada sense dificultats «en tota la vida social i en totes les manifestacions de l'Estat» (Triandafillidis 1963 [1920], 322), per la qual cosa es generaria, inevitablement, una nova mena de diglòssia basada «en la naturalesa de la llengua escrita tècnica» i en el seu «prestigi social» (Triandafillidis 1981 [1938], 79). D'altra banda, la llengua comuna (literària en la terminologia del Cercle Lingüístic de Praga) assumiria una diversitat de funcions per a les quals caldrien «gradacions» i «diferències d'estil», perceptibles sobretot en el lèxic i en la sintaxi (Triandafillidis 1981 [1938], 79), dos aspectes als quals, com és ben sabut, Fabra va dedicar una especial atenció.²² S'entén, doncs, que Triandafillidis criticués l'aire de *causerie* que sovint presentava la prosa demòtica i subratllés la necessitat de desenvolupar un «estil científic» (Triandafillidis 1963 [1920], 339). A més, el lingüista grec assenyalà que les generacions futures haurien «d'aprofundir i diversificar l'expressivitat [de la frase]» (Triandafillidis 1981 [1938], 149). Com en el cas català, els recursos que enriquirien el neogrec comú en el lèxic i en la sintaxi derivarien dels dialectes i de la llengua antiga, sense oblidar, però, els mecanismes de derivació i composició.

Fabra també va assenyalar el caràcter referencial de la varietat literària: «no creiem que avui hi hagi ningú que no accepti que una llengua literària ha de tenir un sistema gramatical ben fixat i acatat per tothom» (Fabra 1932 [1929], 133). I aquesta referencialitat anava lligada a la creixent difusió del català en nous àmbits d'ús, per exemple en els «llenguatges tècnics» (Fabra 1932 [1927], 118). L'expansió funcional del català era contrastada pel Mestre amb l'actitud dels representants més destacats de la Renaixença, que consideraven que el català no podia expressar «pensaments filosòfics, cosmopolites i universals» i no imaginaven «que un dia havia de pretendre elevar-se a llengua nacional del Catalunya» (Fabra 1932 [1918], 70). Això, però, implicava la necessitat de tenir una cura més gran en les innovacions que s'introduïssin en la varietat literària:

22. «Les innovacions a fer han d'ésser molt més nombroses en la sintaxi i en el lèxic que no en la morfologia (...); amb la mateixa facilitat que la sintaxi i el lèxic sofriren nombrosos canvis sota l'acció perturbadora d'una llengua estrangera, ara són dòcils a una acció renovadora» (Fabra 1932 [1927], 127-128).

Si el català literari no s'hagués mogut de l'àrea que li assignava Milà i Fontanals –que el considerava solament cridat al conreu de certs gèneres literaris–, podia llavors més lliurement adoptar qualsevol innovació enfora de tota consideració de viabilitat dins la llengua comuna; però, si ha d'ésser emprat per tothom i en tota ocasió, hom ha d'anar amb un compte especial que no perdi el contacte amb la llengua parlada, sospesant bé la viabilitat de cada innovació i espaiant, àdhuc, oportunament, la introducció de les innovacions viables. (Fabra 1932 [1918], 70).

La necessitat de disposar d'una varietat estàndard es va fer notar especialment en uns moments d'intensos canvis socials i polítics. A Grècia, la qüestió es plantejà amb urgència durant la reforma educativa de 1917-1920, quan el demòtic va esdevenir llengua d'ús generalitzat en l'escola primària. A Catalunya, quan la Diputació, avantsala de la Mancomunitat, es disposà a emprendre un ampli programa cultural i educatiu. Aleshores, els nostres lingüistes constataren que, a causa de les seves deficiències formals, les llengües a l'abast no podien assumir satisfactòriament les funcions que els imposava l'evolució de la vida nacional. Pel que fa al grec demòtic, la seva diversitat fonètica i morfològica, els canvis tan ràpids que experimentava i la seva variació diatòpica el feien inservible (Triandafillidis 1963 [1920], 323-324). A casa nostra, Fabra va desqualificar «l'*orrible* català que ara s'escriu», «almenys tan castellanitzat com l'*orrible* català que ara · s parla» (1911a [1907], 9), i els seus predecessors «no volien comprendre que mentre el català fos una llengua sense una ortografia unificada i sense un lèxic i una gramàtica fixats, no es podia implantar a les escoles, ni podia aspirar als usos oficials» (Fabra 1932 [1915], 27). Als inicis de la Renaixença «la llengua parlada · s trobava massa castellanitzada i malmesa per poder ésser adoptada integralment com a llengua escrita» (Fabra 1907, 352), i els escriptors havien topat amb una llengua «empobrida, deformada, malmesa per innumbrables castellanismes, la qual no podien pas adoptar com a llengua literària sense tractar de depurar-la, d'enriquir-la, de realçar-la» (Fabra 1932 [1915], 23).²³

23. Joan Maragall va descriure un panorama semblant en el seu article «Prosa catalana»: «Y el caso es que hasta cuando esto ha llegado a comprenderse y la prosa catalana ha empezado a abrir brecha en el libro, en el discurso oral y aún en la espesa muralla del periodismo, que por muchas razones (algunas de ellas muy atendibles) será siempre el último reducto del idioma español más general, aún entonces, decimos, la prosa catalana ha aparecido tan influida por la larga tradición

Segons el Cercle Lingüístic de Praga, el procés d'elaboració de la varietat literària s'havia de basar en el coneixement aprofundit de la llengua contemporània, no només en els registres orals, sinó també en «*la pratique littéraire moyenne des cinquante dernières années, dont il ne faut pas exclure cependant la littérature et les écrits techniques du XIXe siècle qui ont préparé la voie à la stabilisation de la langue standard actuelle*» (Thèses 1983 [1932], 800). Quant a Grècia, per tal de conèixer l'estat real del neogrec i determinar l'abast de les intervencions necessàries, Triandafillidis va analitzar el demòtic tal com era utilitzat en diferents àmbits durant el període 1914-1916. Aquest període no va ser escollit a l'atzar: representa l'inici del procés de modernització burgesa, un cop acabades les Guerres Balcàniques (amb les quals Grècia va duplicar el seu territori) i abans de la reforma educativa de 1917. El treball «La nostra llengua en els anys 1914-1916» (Triandafillidis 1963 [1920]) és un estudi sobre l'ús contemporani del grec demòtic en els diversos contextos comunicatius en què aquesta llengua era i hauria de ser emprada, cadascun dels quals, per les seves característiques pròpies, plantejava problemes diferents.

A casa nostra, l'article que Fabra publicà el 1907 en l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* és un inventari de les diverses qüestions que calia resoldre en el procés de descastellanització del català i, alhora, una relació dels usos i tendències vigents en la llengua escrita des dels inicis de la Renaixença fins al congrés de 1906. Segons Fabra, «es l'istoria de la llengua literaria i l'estat actual de la llengua parlada que · ns ha d'indicar, en cada cas, a quina forma cal dar la preferència» (1911b [1907], 79). L'article que acabem d'esmentar demostra que Fabra també va tenir present l'estat de la llengua escrita contemporània i la seva evolució. El nostre lingüista constatà, per exemple, que la qüestió dels plurals en *-es* ja s'havia resolt, que encara hi havia una certa tendència purista quant als cultismes per la seva aparença castellana, que el possessiu *llur* no havia penetrat en la llengua oral, que els pronoms *ho* i *hi* s'usaven amb (deplorable) profusió, que la majoria dels escriptors ja havien adoptat els subjuntius en *-i*, que havien augmentat els partidaris de suprimir la *h* final i de representar la conjunció *y* amb la vocal *i*, que s'havia generalitzat l'ús dels dos

---

castellana, tan descaracterizada, tan impersonal, tan muerta, que muchas veces de catalán no puede decirse que tenga más que un vocabulario lastimosamente bastardeado, sin analogía propia, ni sintaxis, ni prosodia, ni ortografía» (Maragall 1981 [1901], 159).

accents, l'agut i el greu, etc. (Fabra 1907, 352-367). D'altra banda, és ben conegut l'interès de Fabra per la literatura. La cura amb què escollí els fragments que havien de conformar la *Selecta* de la gramàtica de 1912 demostra el seu coneixement exhaustiu dels usos lingüístics dels autors del Vuitcents i del Noucents, a més, és clar, dels medievals (Lamuela & Murgades 1984, 212-213).

A tot això cal afegir, com ja van assenyalar Xavier Lamuela i Josep Murgades (1984, 88) a propòsit de Fabra, que la tasca planificadora d'aquests lingüistes pot ser inscrita en la *cultura de la llengua estàndard* del Cercle de Praga, la qual engloba tot un seguit d'activitats destinades a afavorir el desenvolupament de la varietat literària. Les activitats en qüestió són de tres menes: els treballs lingüístics teòrics, l'ensenyament de la llengua a les escoles i la pràctica literària (Thèses 1983 [1932], 800; Vachek 2003, 71-72). En aquest sentit cal subratllar la importància que tant Fabra com Triandafillidis van atorgar a la feina dels escriptors (Bernal 2002, 519-535). Tots dos lingüistes sabien que l'èxit de la seva obra depenia, en bona part, de la col·laboració d'aquells que, com ara els autors literaris, podien fer ús de la llengua més enllà de les constriccions imposades per l'evolució política dels respectius països, tot i que també reconeixien la necessitat d'una acció de govern. És cert que «a los escritores deja Pompeu Fabra la última palabra en sus experimentos» (Riba 1988 [1930], 86), però no és menys cert que el Mestre els advertia del risc que corrien aquells que optaven per ignorar els esforços normativitzadors:

L'escriptor que menysprea o ignora la tasca del gramàtic és un mal escriptor i un mal patriota. En lloc de col·laborar a l'obra de perfeccionament de la nostra llengua, l'entrebanca, contribuint a la perpetuació de tares vergonyoses de les quals la llengua literària hauria de trobar-se temps ha completament lliberada. (Fabra 1984 [1915], 183)

Al seu torn, Triandafillidis també avisava els escriptors del perill de deixar-se endur per personalismes injustificats:

Els escriptors aplanaran el camí que seguirem. Però tothom qui escriu, i sobretot els més joves, ha de treure profit de l'experiència adquirida fins avui, ha d'estudiar les dificultats i ha de mirar de contribuir a la configuració de la llengua comuna, sense donar pretextos per a la difamació d'aquesta amb descuits inoportuns i innovacions inapropiades. (Triandafillidis 1963 [1926], 220-221).

Pel que fa a l'ensenyament, Fabra i Triandafillidis (aquest des de la plataforma del demoticisme educatiu) s'interessaren en particular per la llengua a l'escola primària. Els mestres, segons Fabra, tenien la missió de «difondre» la llengua literària i «fer que realment, aquesta llengua que ja està preparada per això un dia podem dir que és la llengua nacional de Catalunya» (reproduït a Marcet & Solà 1998, 188 [106]). El lingüista català també resseguia atentament la llengua de les publicacions adreçades a infants i joves; no només ell, sinó també alguns dels seus lectors, que lamentaven, tant com el propi Fabra, els errors gramaticals, lèxics i ortogràfics que hi sovintejaven.²⁴ A propòsit del Cercle Lingüístic de Praga, no hem d'oblidar els interessos pedagògics de Mathesius, plenament compartits per Fabra i Triandafillidis, que es van traduir en assídues col·laboracions en la revista dels professors txecs d'ensenyament secundari, la *Věstník českých profesorů* (Toman 1995, 77). Finalment, i pel que fa a Triandafillidis, ja hem parlat de la seva tasca al si de l'Associació Educativa, on, entre d'altres activitats, va tenir cura dels volums editats en la col·lecció «Biblioteca Infantil» (Triandafillidis 1963 [1920], 384). A més, la redacció de llibres de text i exercicis per a l'escola mitjana esdevingué una de les seves ocupacions principals després de 1941 (Foris 1964).

Conclusions

En aquest treball hem volgut posar de manifest alguns paral·lelismes entre el pensament de Fabra sobre el procés d'estandardització del català i les idees d'altres lingüistes que desenvoluparen la seva activitat en la primera meitat del segle xx, en particular Manolis Triandafillidis. És evident que les peculiaritats sociolingüístiques de cada cas imposaven una atenció especial per determinades qüestions en detriment d'altres. Així, per exemple, Fabra va ocupar-se extensament dels problemes relacionats amb la interferència lingüística (Lamuela & Murgades 1984, 50-65). En el cas de Triandafillidis, l'interès per la interferència es traduí, necessàriament, en una reflexió sobre

24. Vegeu, per exemple, les *converses filològiques* de l'11 i 13 de febrer de 1923 (Fabra 1984, 304-305). D'altra banda, Fabra publicà l'any 1904 un *Silabari català* en la Biblioteca Escolar de L'Avenç, i el 1918 una *Gramàtica catalana: curs mitjà* adreçada en particular als mestres. Dos anys més tard va redactar un escrit de presentació per a l'*Abecedari català* de Xavier Nogués. Vegeu les referències de Marcet & Solà (1998, 167 [069], 186 [106], 194 [119]).

els elements de la llengua antiga i de la *katharévussa* que havien de ser admesos en el neogrec literari sense caure en arcaïsmes innecessaris. També s'observen diferències significatives en la qüestió dels dialectes i la llengua comuna: apuntem només el fet que el neogrec escrit no presenta el polimorfisme del català actual.²⁵ Malgrat això, es pot afirmar que obres com les de Fabra i Triandafillidis representen una tradició comuna en els camps de la sociolingüística i la planificació lingüística. Aquesta tradició es basa, primer, en una formació al si de l'escola neogramatical –la qual, a banda de les dades científiques que aportà, va fer possible l'articulació d'un discurs reivindicatiu entorn de la llengua moderna– i, segon, en la formulació d'uns principis teòrics sobre la configuració de la varietat literària que van anar acompanyats d'accions concretes per al seu desenvolupament. Aquests principis van assolir difusió internacional gràcies al Cercle Lingüístic de Praga. Tanmateix, ja els trobem exposats en els treballs d'altres lingüistes que no obtingueren la projecció del grup txec. La història de la sociolingüística potser hauria de ser reescrita tenint-los ben presents.

Bibliografia

Alcover 1903: Antoni M. ALCOVER, «Questions de llengua y literatura catalana», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, I, 209-560.

Alcover 1915: Antoni M. ALCOVER, «Pròleg», dins Tomás Forteza, *Gramática de la lengua catalana*, Escuela Tipográfica Provincial, Palma de Mallorca, 1915, vii-LXXXVII

Aracil 1983: Lluís V. ARACIL, «L'estandardització del català modern en justícia a Josep Calveras», dins *Dir la realitat*, Països Catalans, Barcelona, 1983, 75-126.

Argenter 2000a: Joan A. ARGENTER ed., *Simposi Pompeu Fabra*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2000.

Argenter 2000b: Joan A. ARGENTER, «Presentació», dins Argenter (2000a, 7-8).

25. El tema de la relació entre els dialectes i la llengua literària mereixeria un altre article. Me n'he ocupat a Bernal (2002, 241-364).

Baggioni 1997: Daniel BAGGIONI, *Langues et nations en Europe*, Payot & Rivage, París, 1997.

Bally 1926: Charles BALLY, *Le langage et la vie*, Payot, París, 1926.

Banfi 1978: Emanuele BANFI, «La situazione linguistica nella Grecia del secolo decimottavo: problemi ed elementi d'analisi», *Rendiconti dell'Accademia nazionale dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filosofiche*, 33 (1978), 407-429.

Beaton 1988: Roderick BEATON, «Romanticism in Greece», dins R. Porter i M. Teich eds., *Romanticism in National Context*, Cambridge University Press, 1988, 92-108.

Bédard & Maurais (1983): Édith BÉDARD i Jacques MAURAISS eds., *La norme linguistique*, Le Robert / Gouvernement du Québec (Conseil de la langue française), París / Quebec, 1983.

Bernal 2002: Josep M. BERNAL, *Qüestió de la llengua i planificació lingüística. Els casos de Grècia i Catalunya a través de les obres de Manolis Triandafillidis i Pompeu Fabra* (Tesi Doctoral), Departament de Lingüística General, Universitat de Barcelona, 2002.

Bonet 1993: Sebastià BONET, «Pròleg», dins Pompeu Fabra, *Ensayo de gramática de catalán moderno. Contribución a la gramática de la lengua catalana*, edició a cura de S. Bonet, Alta Fulla, Barcelona, 1993, [5]-[46].

Bonet 2005: Sebastià BONET, «Les principals gramàtiques catalanes de Pompeu Fabra», dins Fabra (2005: 159-194).

Burke 2004: Peter BURKE, *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2004.

Casas Carbó 1891: Joaquim CASAS CARBÓ, «Quin ha de ser el modern català literari», *L'Avenç*, 2a època, 3/2 (1891), 378-381.

Coromines 1963: Joan COROMINES, «Fabra, lingüista», *Serra d'Or*, 12 (1963), 38-40.

Deumert & Vandebussche 2003: Anna DEUMERT i Wim VANDENBUSSCHE, «Research directions in the study of language standardization», dins A. Deumert i W. Vandebussche eds., *Germanic Standardizations. Past to Present*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Filadèlfia, 2003, 455-469.

Fabra 1891: Pompeu FABRA, «Afixos pronominals y teoria de l'apòstrof», *L'Avenç*, 2a època, 3/12 (1891), 385-389.

Fabra 1907: Pompeu FABRA, «Sobre diferents problemes pendents en l'actual català literari», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, I (1907), 352-369.

Fabra 1911a [1907]: Pompeu FABRA, «L'obra dels nostres descastellanitzants», dins *Qüestions de gramàtica catalana*, Tip. «L'Avenç», Barcelona, 1911, 7-13.

Fabra 1911b [1907]: Pompeu FABRA, «Entorn de les formes "valer" i "valdre"», dins *Qüestions de gramàtica catalana*, Tip. «L'Avenç», Barcelona, 1911, 72-91.

Fabra 1911a [1908]: Pompeu FABRA, «Les nostres gramàtiques didàctiques», dins *Qüestions de gramàtica catalana*, Tip. «L'Avenç», Barcelona, 1911, 110-116.

Fabra 1911b [1908]: Pompeu FABRA, «El diftong francès "oi"», dins *Qüestions de gramàtica catalana*, Tip. «L'Avenç», Barcelona, 1911, 117-121.

Fabra 1932 [1915]: Pompeu FABRA, «Literats i gramàtics», dins *El català literari*, Barcino, Barcelona, 1932, 21-30.

Fabra 1932 [1918]: Pompeu FABRA, «Filòlegs i poetes», dins *El català literari*, Barcino, Barcelona, 1932, 69-76.

Fabra 1932 [1927]: Pompeu FABRA, «De la depuració de la llengua literària», dins *El català literari*, Barcino, Barcelona, 1932, 117-132.

Fabra 1932 [1929]: Pompeu FABRA, «La normalització de la gramàtica», dins *El català literari*, Barcino, Barcelona, 1932, 133-137.

Fabra 1984: Pompeu FABRA, *Converses Filològiques II*, edició a cura de J. Rafel, Edhasa, Barcelona.

Fabra 1984 [1892]: Pompeu FABRA, «Sobre la reforma lingüística y ortogràfica», dins Lamuela & Murgades (1984, 164-169).

Fabra 1984 [1915]: Pompeu FABRA, «Cal gramàtica als escriptors», dins Lamuela & Murgades (1984, 179-183).

Fabra 1984 [1919]: Pompeu FABRA, «Els dialectes catalans i la llengua literària», dins Lamuela & Murgades (1984, 184-185).

Fabra 1984 [1929]: Pompeu FABRA, «L'obra de redreçament del català literari», dins Lamuela & Murgades (1984, 192-194).

Fabra 2005: Pompeu FABRA, *Obres Completes, volum 1 (gramàtiques de 1891, 1898, 1912)*, edició a cura de J. Mir i J. Solà, ECSA DL, Barcelona / València / Palma, 2005.

Ferguson 1959: Charles A. FERGUSON, «Diglossia», *Word*, 15 (1959), 325-340.

Ferrater 1981: Gabriel FERRATER, «Les gramàtiques de Pompeu Fabra», dins *Sobre el llenguatge*, edició a cura de J. Ferrater, Quaderns Crema, Barcelona, 1981, 3-12.

Fishman 2000: Joshua FISHMAN, «Fabra, el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana de 1906 i el fenomen dels primers congressos en general», traducció de J. Barthes i J. Ginebra, dins Ginebra et al. (2000a, 41-55).

Foris 1964: Vassílios D. FORIS, «Manuels de Manolis Triandafillidis per a l'ensenyament mitjà» [en grec], *Filòlogos*, 1 (1964), 21-25.

Garvin 1983: Paul L. GARVIN, «Le rôle des linguistes de l'École de Prague dans le développement de la norme linguistique tchèque», dins Bédart & Maurais (1983, 141-152).

Garvin 1993: Paul L. GARVIN, «A conceptual framework for the study of language standardization», *International Journal of the Sociology of Language*, 100/101 (1993), 37-54.

Ginebra et al. 2000a: Jordi GINEBRA, Raül-David MARTÍNEZ GILI i Miquel Àngel PRADILLA eds., *La lingüística de Pompeu Fabra*, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili, Alacant / Tarragona, 2000 (2 volums).

Ginebra et al. 2000b: Jordi GINEBRA, Raül-David MARTÍNEZ GILI i Miquel Àngel PRADILLA, «Presentació», dins Ginebra et al. (2000a, 7-10).

Haugen 1966: Einar HAUGEN, *Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norway*, Harvard University Press, 1966.

Haugen 1983: Einar HAUGEN, «The implementation of corpus planning: Theory and practice», dins J. Cobarrubias i J. A. Fishman eds., *Progress in Language Planning. International Perspectives*, Mouton, Berlín / Nova York / Amsterdam, 1983, 269-289.

Jernudd 1987: Björn H. JERNUDD, «Essai sur les problèmes linguistiques», dins J. Maurais ed., *Politique et aménagement linguistiques*, Le Robert / Gouvernement du Québec (Conseil de la langue française), Paris / Québec, 1987, 493-552.

Joseph 1987: John Earl JOSEPH, *Eloquence and Power: The Rise of Language Standards and Standard Languages*, Frances Pinter Pub., Londres, 1987.

Julià (2000): Joan JULIÀ I MUNÉ, *L'inici de la lingüística catalana. Bernhard Schädel, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar*, Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000.

Julià-Muné (2005): Joan JULIÀ-MUNÉ, «Introducció general a l'època i a la lingüística catalana», dins Fabra (2005, 93-153).

Jusdanis 1991: Gregory JUSDANIS, *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature*, University of Minnesota Press, 1991.

Khatzidakis 1892: G. N. HATZIDAKIS, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig («Bibliothek Indogermanischer Grammatiken», 5), 1892.

Khatzidakis 1903: Georges N. HATZIDAKIS, «Deux Plaidoyeurs sur la question de la langue littéraire en Grèce», *Revue des Études Grecques*, 16 (1903), 208-245.

Lamuela 1994: Xavier LAMUELA, *Estandardització i establiment de les llengües*, Edicions 62, Barcelona, 1994.

Lamuela 1995: Xavier LAMUELA, «La concepció de la llengua vinculada al procés de modernització», dins S. Martí i F. Feliu eds., *Problemes i mètodes de la història de la llengua*, Quaderns Crema, Barcelona, 1995, 195-231.

Lamuela & Murgades 1984: Xavier LAMUELA i Josep MURGADES, *Teoria de la llengua literària segons Fabra*, Quaderns Crema, Barcelona, 1984.

Lepschy 1994: Giulio LEPSCHY, «La linguística del Novecento», dins G. Lepschy ed., *Storia della linguística*, Il Mulino, Bolonya, vol. 3, 1994, 401-524.

Mackridge 1990: Peter MACKRIDGE, «Katharevousa (c. 1800-1974): An obituary for an official language», dins M. Sarafis i M. Eve eds., *Background to Modern Greece*, Merlin Press, Londres, vol. 1, 1990, 25-51.

Maragall 1981 [1901]: Joan MARAGALL, «Prosa catalana», dins *Obres Completes*, Selecta, Barcelona, vol. 2, 1981, 158-160.

Marcet & Solà 1998: Pere MARCET i Joan SOLÀ, «Bibliografia de Pompeu Fabra», dins *Homenatge a Pompeu Fabra 1868-1948. Fidelitat a la llengua nacional. Biografia. Antologia. Bibliografia*, Generalitat de Catalunya / Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1998, 127-222.

Mathesius 1983 [1932]: Vilém MATHESIUS, «Sur la nécessité de stabilité d'une langue standard», traducció de P. L. Garvin, dins Bédard & Maurais (1983, 809-813).

Millet 1983: Yves MILLET, «Continuité et discontinuité: le cas du tchèque», dins C. Hagège i I. Fodor eds., *La réforme des langues. Histoire et avenir*, Buske Verlag, Hamburg, vol. 2, 1983, 479-504.

Miquel i Planas 1918: Ramon MIQUEL I PLANAS, «Contra la reforma lingüística», *Catalana*, 13 (1918), 297-356.

Miracle 1968: Josep MIRACLE, *Pompeu Fabra*, Aymà, Barcelona, 1968.

Mirambel 1952: André MIRAMBEL, «La doctrine linguistique de Jean Psichari», *La Nouvelle Clío*, 3/4 (1952), 78-104.

Montoliu 1917: Manuel de MONTOLIU, «La llengua i la cultura catalana en Alemanya», *La Revista*, 37 (1917), 1-10.

Murgades 1996: Josep MURGADES, «La Renaixença o l'inici d'una singular paradoxa», dins *Llengua i discriminació*, Curial, Barcelona, 1996, 136-139.

Murgades 2000: Josep MURGADES, «Fabra, entre la contestació i la institucionalització», dins Argenter (2000a, 31-57).

Pallis 1986 [1902]: Aléxandros PALLIS, *The language question in Greece. Three essays by J. Psicharis and one by H. Pernot translated into English from the French by "Chiensis"*, Atenes, Karavias, 1986.

Picchio & Goldblatt 1984: Riccardo Picchio i Harvey Goldblatt eds., *Aspects of the Slavic Language Question*, Slavica Publishers, New Haven, 1984, 2 volums.

Pla 1969a: Josep PLA, «Pompeu Fabra (1868-1948)», dins *Obra Completa*, vol. II, Destino, Barcelona, 1969, 61-98.

Pla 1969b: Josep PLA, «Les Escalles de Llevant», dins *Obra Completa*, vol. 13, Destino, Barcelona, 1969, 235-424.

Politis 1993: Alexis POLITIS, *Anys romàntics. Ideologies i mentalitats a la Grècia de 1830-1890* [en grec], E.M.N.E.-Mninom, Atenes, 1993.

Psikharis 1971 [1888]: PSIKHARIS, *El meu viatge* [en grec], Ermis, Atenes, 1971.

Psikharis 1930 [1902]: Jean PSICHARI, «Un coup d'oeil sur la littérature grecque vulgaire ou moderne», dins *Quelques travaux de linguistique, de philologie et de littérature helléniques (1884-1928)*, Les Belles Lettres, París, 1930, 553-560.

Rafanell 2000: August RAFANELL, «La invenció d'una tradició: l'emergència dels dialectes en la llengua literària catalana», dins *El català modern*, Empúries, Barcelona, 2000, 166-193.

Riba 1988 [1930]: Carles RIBA, «Evolución de la lengua literaria en Cataluña», dins *Obres Completes*, vol. 4 (Crítica, 3), edició a cura d'E. Sullà, Edicions 62, Barcelona, 1988, 74-88.

Sandøy 2000: Helge SANDØY, «Nation und Sprache: das Norwegische», traducció de D. Bendt i A. Gardt, dins A. Gardt ed., *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*, De Gruyter, Berlín, 2002, 865-905.

Segarra 1987: Mila SEGARRA, «Introducció», dins Josep P. Ballot, *Gramàtica y apologia de la llengua catalana*, edició a cura de M. Segarra, Alta Fulla, Barcelona, 1987, [5]-[62].

Solà 1980: Joan SOLÀ, «El català que ara es parla», *L'Avenç*, 27 (1980), 47-54.

Solà 1982: Joan SOLÀ, «Pompeu Fabra i la gramàtica catalana», dins *Homenatge a Pompeu Fabra*, Universitat de Barcelona, 1982, 55-84.

Solà 1987: Joan SOLÀ, *L'obra de Pompeu Fabra*, Teide, Barcelona, 1987.

Solà 1988: Eudald SOLÀ, *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista*, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona, 1988.

Thèses 1983 [1932]: «Thèses générales du Cercle linguistiques de Prague: principes pour la culture de la langue», traducció d'A. Thouin i F. Paradis, dins Bédart & Maurais (1983, 799-807).

Toman 1992: Jindřich TOMAN, «Karel Čapek and / vs. the Prague Linguistic Circle», dins A. W. Mackie, T. K. McAuley i C. Simmons eds., *For Henry Kučera. Studies in Slavic Philology and Computational Linguistics*, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, 1992, 365-380.

Toman 1995: Jindřich TOMAN, *The Magic of a Common Language: Jakobson, Matthesius and the Prague Linguistic Circle*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) / Londres, 1995.

Triandafillidis 1963 [1905]: Manolis TRIANDAFILLIDIS, «¿Expulsió o igualtat?» [en grec], dins *Obres Completes* [en grec], vol. 1, Institut d'Estudis Neogrecs, Universitat de Tessalònica, 1963, 1-297.

Triandafillidis 1963 [1912]: Manolis TRIANDAFILLIDIS, «La nostra educació i la seva llengua» [en grec], dins *Obres Completes* [en grec], vol. 4, Institut d'Estudis Neogrecs, Universitat de Tessalònica, 1963, 57-92.

Triandafillidis 1963 [1920]: Manolis TRIANDAFILLIDIS, «La nostra llengua en els anys 1914-1916» [en grec], dins *Obres Completes* [en grec], vol. 4, Institut d'Estudis Neogrecs, Universitat de Tessalònica, 1963, 306-425.

Triandafillidis 1963 [1926]: Manolis TRIANDAFILLIDIS, «Demoticisme: una carta als mestres» [en grec], dins *Obres Completes* [en grec], vol. 5, Institut d'Estudis Neogrecs, Universitat de Tessalònica, 1963, 168-239.

Triandafillidis 1965 [1915]: Manolis TRIANDAFILLIDIS, «L'obra de l'Associació» [en grec], dins *Obres Completes* [en grec], vol. 8, Institut d'Estudis Neogrecs, Universitat de Tessalònica, 1965, 3-10.

Triandafillidis 1979: Manolis TRIANDAFILLIDIS, *Pàgines autobiogràfiques* [en grec], edició a cura de Kh. Khristidis, Institut d'Estudis Neogrecs, Universitat de Tessalònica, 1979.

Triandafillidis 1981 [1938]: Manolis TRIANDAFILLIDIS, *Gramàtica neogrega: introducció històrica* [en grec], dins *Obres Completes* [en grec], vol. 3, Institut d'Estudis Neogrecs, Universitat de Tessalònica, 1981.

Triandafillidis 1988: Manolis TRIANDAFILLIDIS, *Demoticisme i reacció* [en grec], dins *Obres Completes* [en grec], vol. 6, Institut d'Estudis Neogrecs, Universitat de Tessalònica, 1988.

Trost 1968: Pavel TROST, «Die "Prager Thesen über Sprachkultur"», dins

H. Moser ed., *Sprachnorm, Sprachpflege, Sprachkritik*, Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 211-214.

Tsukalàs 1977: Konstandinos TSUKALÀS, *Dependència i reproducció: el paper social dels mecanismes educatius a Grècia (1830-1922)* [en grec], Themelio, Atenes, 1977.

Vachek 2003: Josef VACHEK (en col·laboració amb Josef Dubský), *Dictionary of the Prague School of Linguistics*, edició a cura de L. Dušková, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Filadèlfia, 2003.